

## סקירת ספרים חדשים

### בעריכת ניסים כהן

# Family Policy and Disability

Arie Rimmerman

Cambridge: Cambridge University Press. 2015. 226 pages

סקרה: מיכל סופר<sup>1</sup>

ספרו החדש של פרופ' אריה רימרמן, **מדיניות משפחה ומוגבלות**, בהוצאת אוניברסיטת קיימברידג', בוחן את המדיניות החברתית כלפי משקי בית שיש בהם ילד עם מוגבלות. בהתבססו על מקורות רבים ומגוונים ממדינות שונות (ארצות הברית, בריטניה, צרפת ושוודיה), הספר ממפה באופן שיטתי ומקיף את צורות וכלי המדיניות השונים, מנתח באמצעות ראיות אמפיריות את ההיבטים החוקתיים של המדיניות ואת התוכניות השונות בתחום ובוחן לעומק סוגיות הנוגעות לקשר בין אמנת האו"ם לשוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות לבין המדיניות כלפי משפחות שבהן ילד עם מוגבלות.

לספר שמונה פרקים מלבד פרק המבוא (הפרק הראשון). בפרק השני, **מדיניות משפחה: בסיס מושגי**, המחבר מציג את ההגדרות השונות של המושג "מדיניות משפחה" וסוקר את ההיבטים השונים של מדיניות זו ואת סיווגיה השונים. בחלקו השני של הפרק יתודע הקורא למדיניות ולתוכניות הנגזרות ממנה בארצות הברית ובמדינות אירופה (בריטניה, צרפת ושוודיה).

1 ד"ר מיכל סופר היא מרצה בכירה בבית הספר לעבודה סוציאלית, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה. תחומי המחקר העיקריים שלה הם ייצוגים של מוגבלות, סטיגמות על מוגבלות ומחלות וסוגיות הנוגעות למדיניות כלפי אנשים עם מוגבלות.

הפרק השלישי, **משפחות של ילדים עם מוגבלות: צרכים מרכזיים**, מציג את צורכיהן של משפחות עם ילד עם מוגבלות בדגש על האתגרים השונים הניצבים לפניהן, בראש ובראשונה האתגר הכלכלי. בהמשך הפרק מוצגים המשאבים והתוכניות המוצעים למשפחות בתחומים שונים, ובסופו נסקרים הצרכים של שש תת קבוצות של משפחות (לדוגמה משפחות עם ילד עם מוגבלות שכלית או עיכוב התפתחותי).

הפרק הרביעי, **מדיניות הטיפול במשפחות עם ילד או מתבגר עם מוגבלות בארצות הברית**, סוקר הן מדיניות וחקיקה כללית (למשל חוקי מיסוי, תוכניות וחקיקה בתחום הבריאות והחינוך) והן כזו הממוקדת באוכלוסייה של האנשים עם המוגבלות (כגון קצבאות לילד עם מוגבלות). הפרק החמישי, **מדיניות המשפחה בארצות אירופיות נבחרות** (בריטניה, צרפת ושוודיה), עוסק בסוגיות של הפרק הקודם, הפעם בהקשר האירופי. הפרק השישי, **הערכה של מדיניות המשפחה**, מפרט את הדרכים השונות שבהן בוחנים מדיניות וחקיקה הנוגעות למשפחות: מחקרים שעיקרם תיאור של מקבלי השירותים; נתונים על זכאות ממשלתית והעלות הכרוכה בה; מחקרים על נגישות ושימוש בשירותים, שהם חלק הארי של המחקרים ההשוואתיים בין מדינות שונות; נתונים על ההשפעה של זכאויות שונות על הזכויות החברתיות של מקבלי השירותים.

הפרק השביעי, **מדיניות משפחה השוואתית בארצות הברית ובמדינות אירופה**, מציג ניתוח השוואתי של הקצבאות הישירות, החזרי וזיכויי המס וההטבות בעין הניתנות למשפחות במדינות השונות. הפרק מדגים לעומק את השוני בין המדיניות האמריקנית לבריטית בהקשר של קצבאות הניתנות למשפחות. בסופו מוצג קשר בין הממצאים והמסקנות שעלו מהניתוח להבדלים בין המדינות השונות מבחינת תשתיות מדינת הרווחה.

הפרק השמיני, **אמנת האו"ם בדבר זכויות אנשים עם מוגבלויות ומדיניות משפחה**, מציג ודן במקומה של המשפחה באמנה. הפרק מתמקד בשאלה אם האמנה תומכת בזכויות משפחתו של אדם עם מוגבלות או רואה בהן זכויות משלימות בלבד, כלומר חטיבה של זכויות הניתנת לבני משפחה של אדם עם מוגבלות. המחבר מראה כיצד שאלה זו, בדבר מהותה של המשפחה כישות משמעותית, בסיסית וחוקית, עומדת במרכזם של הדיונים על המדיניות כלפי משפחות במדינות המערביות.

הפרק פותח בהצגת הפרקים באמנה הנוגעים למשפחה במישרין או בעקיפין. לאחר מכן המחבר מתאר את הוויכוח על תפקיד המשפחה שהתעורר בין המדינות השונות

בעת ניסוח האמנה, את עמדתה של כל אחת מהן ואת ההסכמות שהגיעו אליהן בסופו של דבר. בחלקו האחרון של הפרק המחבר מצביע על הפערים בין המדיניות והחקיקה הנוהגות בארצות הברית ובבריטניה לבין האמנה ומנתח את מקורותיהם ואת משמעויותיהם.

בפרק התשיעי, **הערות סיום**, מציג המחבר ברהיטות את המסקנות והתובנות שעלו מפרקי הספר. אלה נוגעות בחמישה נושאים: סטטוס המדיניות העוסקות במשפחה; הפער בין צורכי המשפחה למדיניות הנוהגת; המדיניות כלפי משפחות עם ילד עם מוגבלות בארצות הברית ובאירופה; פרקי האמנה הנוגעים למשפחה ולמדיניות כלפי המשפחה; עתידה של המדיניות העוסקות במשפחה שבה יש ילד עם מוגבלות בזמנים של משבר כלכלי.

ספרו של פרופ' רימרמן מציע גישה חדשנית ופורצת דרך לניתוח מדיניות ולהבנתה. ראשית, הספר מנתח מדיניות משפחה מנקודת מבטה של המשפחה ולא מנקודת מבטו של הפרט, זו השכיחה והמצויה בספרות. כך המחבר מעמיד את המשפחה במרכז, לא רטורית, כפי שנעשה על פי רוב, אלא ממש. המשפחה, לדידו של פרופ' רימרמן, היא יחידה חברתית משמעותית מאוד, שאליה הפרט שייך, ולכן לא ניתן להבין את צרכיו ואת זכויותיו במנותק ממנה. לשיטתו של המחבר, שינוי דרך ההמשגה של מדיניות המשפחה, וחשוב מכך ניתוחה ופרשנותה, תורם תרומה חשובה לכל העוסקים במדיניות ציבורית, כמו גם לכל העוסקים בדיאלקטיקה בין פרט ומשפחה ובערכים החברתיים העומדים בבסיסה של מדיניות כלשהי. נקודה זו מהותית ביותר גם לקובעי מדיניות, ומכאן תרומתו של הספר לפרקטיקה ולא רק לתיאוריה.

שנית, הספר סוקר, בוחן, מפרש ומנתח את מדיניות המשפחה בהקשר של אמנת האו"ם. האמנה היא גולת הכותרת של השינוי החשוב ביותר שחל בתפיסה של תופעת המוגבלות מאז תחילת שנות ה-90 של המאה הקודמת. המודל הביורפואי קשר את המוגבלות לגוף הפיסי ותו לא. המודל החברתי, זה המשתקף באמנה, אומר שמוגבלות היא בעיה מבנית, חברתית-תרבותית ופוליטית. ראוי לציין שהאמנה היא מסמך הממוקד בפרט ובחסמים השונים העומדים בדרכו (Kayess & French, 2008), ולכן רוב רובה של הספרות העוסקות באמנה מתמקדת בפרט. החידוש של המחבר נעוץ אפוא בכך שלהבדיל מרוב חוקרי האמנה, הוא מתחקה אחר המשפחה ולא אחר הפרט.

לבסוף, המחבר מגדיל עשות, כשהוא מפגיש שיח של זכויות עם שיח של צרכים, שני מושגים הנחשבים לא אחת מנוגדים מבחינה תיאורטית (ראו למשל Bynoe, Oliver, & Barnes, 1990; Robins, 2013; Runswick-Cole & Hodge, 2009). מן הספר משתקפת תפיסה נרחבת של זכויות אדם, הרואה גם בצרכים כלכליים וחברתיים זכויות בסיסיות (ראו גם אצל Sen, 2004), שעל קובעי המדיניות להתנהל לאורן.

לסיכום, הספר **מדיניות משפחה ומוגבלות** כתוב היטב וטיעונו מבוססים, אולם מעבר לכול הוא מעניין ומאתגר. הגישה החדשנית המוצגת בו תוכל להוות בסיס למחקרי המשך שיתמקדו בניתוח השוואתי של צרכים ומדיניות בארצות שונות בעולם לרבות ישראל, תוך התייחסות למידה שבה הם מתיישבים עם הזכויות המצויות באמנה. זהו ספר חובה לכל מי שחוקר את התחום, מתעניין בו, מלמד ולומד אותו.

## מקורות

- Bynoe, I., Oliver, M., & Barnes, C. (1990). *Equal rights for disabled people*. London: Institute for Public Policy Research.
- Kayess, R. & French, P. (2008). Out of darkness into light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Human Rights Law Review*, 8 (1) 1-34.
- Robins, S. (2013). *Families of the missing: A test for contemporary approaches to transitional justice*. New York: Routledge.
- Runswick-Cole, K. & Hodge, N. (2009). Needs or rights? A challenge to the discourse of special education. *British Journal of Special Education*, 36 (4), 198-203.
- Sen, A. (2004). Elements of a theory of human rights. *Philosophy and Public Affairs*, 32, 315-356.

## Social Workers Affecting Policy: An International Perspective

John Gal and Idit Weiss-Gal (Editors)

Bristol UK: The Policy Press. 2013. 215 pages

סקר: רוני סטריאר<sup>1</sup>

לעיסוקם של עובדים סוציאליים בקידום מדיניות חברתית, בהגנה עליה ובשינויה שורשים היסטוריים עמוקים בתולדות מקצוע העבודה הסוציאלית, והוא מבטא את מחויבות המקצוע לערכי שוויון וצדק חברתי. אמנם המושג "פרקטיקת מדיניות" חדש יחסית, אבל הנוכחות של עובדים סוציאליים בשדה המדיניות החברתית לא חדשה בכלל. בעבר שימשו מונחים נרדפים שונים, כמו "השתתפות אזרחית", "פעולה חברתית", "סגור מדיניות", "אקטיביזם חברתי", "בניית שדולות וקואליציות", "תנועות חברתיות", לתיאור פעילותם של עובדים סוציאליים במרחב הפוליטי. מונחים אלה זכו להתייחסות רחבה, הן בספרות המקצועית והן בקורסים אקדמיים בתחום העבודה הקהילתית. גם גישות ביקורתיות שונות בעבודה סוציאלית, כגון עבודה סוציאלית פמיניסטית, מבנית, רדיקלית, נוגדת דיכוי ועוד, ראו בעיסוק זה את הליבה הערכית של המקצוע. ספרם של וייס ווייס-גל בא לחזק את הגישות הרואות בעבודה סוציאלית מקצוע של שינוי חברתי, אך מבקש להבחין בין המונחים המוזכרים לעיל לבין המונח פרקטיקת מדיניות. עורכי הספר מגדירים פרקטיקת מדיניות כפעולותיהם של עובדים סוציאליים הנעשות כחלק אינטגרלי מעיסוקם המקצועי, פעולות העוסקות בניסוח ובקידום מדיניות חברתית ההולמת את ערכי העבודה הסוציאלית. ספרם של וייס-גל וגל תורם תרומה ייחודית לעידוד עיסוק זה. הוא מצטרף לסדרת מחקרים מובילים שערכו המתברים בתחום זה בשנים אחרונות ומאמרים שנכתבו בעקבותיהם. ספר זה הוא עוד נדבך בפרויקט האקדמי המבורך של ווייס-גל נטלו על עצמם: הפיכת עיסוק זה לשדה לגיטימי ומרכזי בתחומי החינוך לעבודה סוציאלית, הפרקטיקה המקצועית והמחקר המדעי. הספר מציג מספר חקרי מקרה (case studies) העוסקים בפרקטיקת מדיניות במדינות שנוהג בהן משטר

---

1 רוני סטריאר הוא פרופסור חבר בבית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה וגם ראש המגמה למנהיגות ולשינוי חברתי בלימודים לתואר שני. ממונה אקדמי על תוכנית הדגל של אוניברסיטת חיפה למאבק בהדרה ולקידום סולידריות חברתית. ראש המרכז הבינתחומי לחקר העוני וההדרה החברתית. ממונה אקדמי על שותפות חיפה להתרת שרשרת העוני.

דמוקרטי ליברלי. זהו ספר ראשון בתחום המציג את הנושא מפרספקטיבה השוואתית בין לאומית. בפרק הראשון העורכים מביאים סקירת ספרות מקיפה ומתייחסים להגדרת המושג. בפרקים שלאחר מכן מציגים חוקרים שונים משמונה ארצות (אוסטרליה, אנגליה, ישראל, איטליה, רוסיה, ספרד ושוודיה) חקרי מקרה לאומיים. חוקרים אלה נתבקשו להתמודד עם שאלות מחקר שטרם נחקרו: מהי רמת החשיבות של העיסוק בפרקטיקת מדיניות באותה מדינה? מה הם דפוסי המעורבות של עובדים סוציאליים בפרקטיקת מדיניות? עד כמה הוכשרו עובדים סוציאליים לעסוק בפרקטיקת מדיניות? מה הם הגורמים המסבירים את מעורבותם של עובדים סוציאליים בזירה הפוליטית או את ריחוקם ממנה? בפרק האחרון מסכמים עורכי הספר את ממצאי הניתוח ההשוואתי שערכו בין הפרקים הקודמים. ממצאים אלה מצביעים על שונות רבה ברמות מעורבותם של עובדים סוציאליים בתחום פרקטיקת המדיניות ובאופני המעורבות. למעט מספר דוגמאות של הצלחות בתחום, הספר מראה שמעורבותם של עובדים סוציאליים בזירה הפוליטית היא על פי רוב אקראית ושולית מאוד. במדינות ספורות מוצעים קורסים אקדמיים בנושא, אך טרם פותחה הכשרה מקצועית והתמחות אקדמית. זאת ועוד, רק בשלוש ארצות (ארצות הברית, אוסטרליה ואנגליה) מוזכר בקודים של איגודי העובדים הסוציאליים העיסוק בהשפעה על מדיניות כתחום יסוד של עבודה סוציאלית, אך ללא ציון ספציפי של המונח פרקטיקת מדיניות.

מלבד תרומתו להבנת פועלם של עובדים סוציאליים בזירה הפוליטית מתוך פרספקטיבה בין לאומית, הספר מציע מבט השוואתי מעניין על התפתחות המקצוע והחינוך לעבודה סוציאלית במדינות שונות, כשהוא מתייחס להקשר הפוליטי, הכלכלי והמוסדי שהפרופסיה פועלת בתוכם. הספר מאפשר לנו לשוב ולהיווכח עד כמה ההקשר המוסדי מצר את גבולות המקצוע ומעצב את תכניו. מכאן חשיבותה של פרקטיקת מדיניות, שבאה לתת לעובדים סוציאליים ערכים, כלים, ידע ומיומנויות, ובמיוחד לגיטימציה לעסוק בשינוי חברתי.

ספר זה הוא ספר חובה לכל החפץ לעסוק בפרקטיקת מדיניות או לחקור אותה. מלבד זאת, קריאת הספר מעלה שאלות שונות באשר ליכולתם של עובדים סוציאליים להשפיע בעתיד על המדיניות החברתית: האם אקדמיזציה של התחום תלבה את הלהט הערכי הנדרש כדי לעסוק בו או שמא דווקא תעמעם אותו? האם הגדרה כה רחבה של פרקטיקת מדיניות לא תביא לטריוויאליזציה של העיסוק בשינוי חברתי?

האם כל פעולה של עובדים סוציאליים בזירה הפוליטית היא ביטוי של מחויבות לערכי שוויון וצדק חברתי? האם כל נגיעה של עובדים סוציאליים בתחום זה משקפת את מחויבות הפרופסיה למאבק בביטויי דיכוי חברתי, אפליה, קיפוח? האם התמקצעות התחום תצליח למתן גישות פטרנליסטיות הרווחות ממילא במקצוע או שמא תקציין אותן? מהו מקומו של היסוד ההשתתפותי, המרכזי כל כך בפרופסיה, בתהליכי פרקטיקה של מדיניות? מה מקומם של הלקוחות, צרכני השירות, הקהילות המודרות בתהליכי פרקטיקת מדיניות? האם הרצון לבדל את העובדים הסוציאליים ממקצועות אחרים לא חותר תחת ההבנה ששינוי פוליטי הוא תהליך מורכב, ארוך טווח, שאין העובד הסוציאלי יכול לשאת לבדו? האם אקדמיזציה של התחום תביא לפישוט מלאכת המאבק הפוליטי שמנהלים עובדים סוציאליים ולקוחותיהם כנגד מדיניות נואו ליברלית דורסנית ומגמות אי שוויון מבני דוהר? האם פרקטיקת מדיניות היא הכלי המתאים למאבק על שינוי יחסי הכוחות בחברה, על שינוי המבנה המעמדי של החברה? האם ייתכן שהחתיירה להתמקצעות ולאקדמיזציה של העיסוק משקפת את חפצון ביטויי ההתנגדות החברתית ואת "היבלעותם" בתוך השיח המדעי מבוסס-העובדות המעצב את האקדמיה? התעמקות בשאלות אלה ואחרות במחקר פרקטיקת המדיניות עשויה להעניק לתחום את העומק והמורכבות ההולמים את האתגרים החברתיים והפוליטיים שהמקצוע מתמודד עמם בבואו לקדם צדק חברתי.

## הנרטיב המזרחי החדש בישראל

### אריה קיזל

תל אביב: רסלינג, 2014. 374 עמודים

סקר: בנימין בית הלחמי<sup>1</sup>

המציאות בישראל היהודית היא מציאות של פער חומרי ותרבותי בין אוכלוסייה המונהגת בידי ותיקים ממזרח אירופה לבין אוכלוסייה ששורשיה במדינות ערביות. כפי שטענו מספר דוברים המצוטטים בספר, מזרחיות היא אוסף של אפיונים המשקפים סיכויי חיים. הכנסתו של מכלוף אבוטבול (שם בדוי) נמוכה מזו של רוני בראונשטיין (שם בדוי). ובכלל הסיכוי שאבוטבול מעשן, עבריין ובעל תוחלת חיים נמוכה יותר גבוה יותר. הסטריאוטיפ ינבא בדיוק רב את הרגלי הצריכה והתמיכה הפוליטית של אבוטבול ובראונשטיין. הפער בין המחנות בולט מאוד בתחום התרבות הגבוהה. בריאיון עם ארז ביטון (הארץ, 22.4.15) הוא מזכיר את המשוררים האהובים עליו: דוד אבידן, יהודה עמיחי, אבות ישורון, דליה רביקוביץ, יונה וולך. לא נקבת בשמו של אף משורר מזרחי, אומר המראיין, וביטון משיב: "תן לי דוגמה של משורר מזרחי." לעומת זאת, בתרבות העממית בישראל המזרחים מנצחים.

הכול התחיל באירופה, שהיא גם מקום וגם חלום. באירופה נוצר חזון הקדמה והנאורות, שיסודו היה באמונה בכך שהאנושות עוברת תהליך של פיתוח כלכלי, אך גם מוסרי. יחד עם הנאורות הופיעה גם הלאומיות. לחלום האירופי של שוויון וחופש הפרט יש שותפים רבים, ובכל זאת רבים שמחים להוקיע את צביעות הרטוריקה האירופית. אירופה (וגם ישראל) גורסת נאורות ורובים בעת ובעונה אחת. הנאורות נשמרת לאירופים, והרובים מכוונים אל האחרים. הצרפתים, למשל, דיברו על שוויון ועל חירות, אך הקימו אימפריה שדיכאה באכזריות מיליוני בני אדם. אבל צביעות כזו אפשר למצוא רק באירופה, כי רק שם הופיעו האידיאלים הדמוקרטיים. זה לא קרה באסיה או באפריקה. בעולם האיסלם נשארה הדת חזקה יותר מהלאומיות, והנאורות היתה שולית בלבד. המזרחים בישראל מיצגים את ההיסטוריה של ארצות האיסלם.

1 פרופ' בנימין בית הלחמי הוא חוקר בתחום תיאוריות אישיות ופסיכולוגיה של הדת באוניברסיטת חיפה.



המודרניות מגדירה את עצמה כמחויבת לאינדיבידואל ולאוטונומיה של הפרט, למשפחה הגרעינית, לשוויון זכויות בין המינים ולהישגיות. הנאורות הולידה שיח פומבי חדש, שהתמקד במוסר מנקודת המבט של זכויות, שוויון וטובת הפרט. שיח זה חילוני לחלוטין. אידיאלים של שוויון, זכויות הפרט ודמוקרטיה הם אידיאלים חילוניים. מודרניזציה מתחילה בדחיית התרבות המסורתית ובהכרזת מרד בדורות הקודמים. המהפכות בהיסטוריה היהודית המודרנית היו פרי מוחם הקודח של יהודי אירופה, שחלקם אימצו את המודרנה ואת הנאורות שבאה עמה, וחלום הנאורות בגרסאות שונות כלל גם את גאולת היהודים. המודרניזציה של היהודים (ולא רק של היהודים) החלה בחלום על לידה מחדש כאנשים חדשים ושונים, ומאוד לא יהודים. החלום היה להיות גרמנים או צרפתים, רק לא יהודים. המשכילים רצו לצאת מהגטאות, ולהיות קוסמופוליטים או אוניברסלים. העילית שייסדה את מדינת ישראל היתה מורכבת מאנשים שהזדהו עם הנאורות היהודית. הם רצו למחוק את היידיש והתכחו למסורת התלמודית, שיצרה את הזהות היהודית מאז ימי הביניים. אילו חלומות היו להם? חלומות אשכנזיים שתחילתם במאה ה-17. השתלבותם של יהודים ממוצא אירופי בהוויה המודרנית משתקפת, לא רק ברשימות הזוכים בפרס נובל, אלא בכל היבט של ההיסטוריה והתרבות הגלובלית במאה השנים האחרונות.

הביטוי העיקרי של הפער בין אשכנזים למזרחים בישראל הוא היחס לדת. דתיות היא עניין של רצף. אפשר לסדר את האוכלוסייה היהודית בישראל על הרצף הזה בין 0 ל-100, לפי מידת מחויבותם לאמונות (אלוהים, משיח, הישוארות הנפש) ולשמירת מצוות ואיסורים (שבת, חמץ בפסח, חזיר). ה"חילונים" בישראל, רובם לא באמת חילונים, ידורגו בין 0 ל-30. והדירוג יילך ויעלה על פי מידת הדתיות – "מסורתיים", "דתיים" ו"חרדים". אלה שאינם משתמשים בחשמל בשבת (יש כאלה) יזכו לציון 100. יש קשר ברור בין דתיות ל[אי] מודרניות.

יש קשר ברור וצפוי בין דתיות להתנגדות לנאורות. לדוגמה: "לא נולדו הגויים, רק בשביל לשמש אותנו, לשרת אותנו. אם לא, אין להם מקום בעולם. רק בשביל לשרת את עם ישראל." כך אמר הרב עובדיה יוסף, מייסד תנועת ש"ס, ומושא הערצתם של רבים, בעיקר מזרחים. והרב קוק, מושא הערצתם של ציונים ליברלים, שמת ב-1935, אמר כך: "ההבדל שבין הנשמה הישראלית, עצמותה, מאווייה הפנימיים, שאיפתה, תכונתה ועמדתה, ובנשמת הגויים כולם, לכל דרגותיהם, הוא יותר גדול ויותר עמוק מההבדל שבין נפש האדם ונפש הבהמה, שבין האחרונים רק הבדל כמותי נמצא, אבל

בין הראשונים שורר הבדל עצמי איכותי. "הקורא ה"חילוני" הממוצע, שלא מכיר את השיח הדתי, יזדעזע למקרא הדברים המצוטטים, שייראו לו גזעניים להחריד. כפי שמראים הציטוטים, בעניין זה אין הבדל בין מזרחים ואשכנזים אדוקים בדתם. בשני המקרים רעיון השוויון רחוק וזר, כי עולם הרעיונות של מנהיגים דתיים הוא קדם-מודרני. מקובל להזכיר שדוברים מוסלמים קוראים ליהודים "צאצאי הקופים והחזירים", וברור שאין שיח מסוג זה קשור לדת מסוימת. יש בעולם תנועות רבות הפועלות נגד הנאורות, והן קשורות לדתות שונות.

בכל מקום בעולם לא יתלהבו אלה האדוקים יותר בדתם מדיבורים על חופש הביטוי, זכויות מינוטים או שוויון זכויות לנשים. בישראל, ככל שאדם דתי יותר, אשכנזי או מזרחי, כך יתמוך יותר ב"ימין". אך ברור גם שיש קשר בין מוצא מזרחי לבין דתיות. יש כאלה המכנים את הדתיות המזרחית "מסורתיות", האמורה להיות קבילה יותר בעיני ה"חילונים", והספר מתאר זאת, אך אין בכך כדי לשנות את המציאות, ודברי עובדיה יוסף על הגויים מוכיחים זאת. כל מזרחי שייבחר באקראי יהיה דתי יותר מכל אשכנזי שייבחר באופן דומה, משום שבין האשכנזים יש יותר "חילונים", שלהם מחויבות פחותה לדת ונכונות גדולה יותר לתמוך באידיאלים שוויוניים.

מאז ומתמיד רצו תומכי הנאורות להפיץ את רעיונות השוויון והחירות וללמד את ההמונים לקטוף את פירות הקדמה. את הספר אפשר לראות בהקשר של שאיפה זו ורעיון התודעה הכוזבת. כבר יותר ממאה שנה שואלים אינטלקטואלים בשמאל מדוע המדוכאים תומכים בסדר החברתי הגורם לסבלם, מדוע הם מוכנים להתמכר לחזיונות לאומיים או דתיים ולא להתגייס למען שינוי אמיתי; כלומר: מדוע אין הם נענים להזמנה להצטרף לשמאל.

במאמץ לסגור פערים בין אבוטבול לבראונשטיין, הספר מציג את מאמציהם של אינטלקטואלים מזרחים ליצור מערכת של הסברים למה שקרה עד היום ותוכניות לשינוי. את האבחנה הברורה והמדויקת ביותר של מקור הפער בין מערבים למזרחים עשה סמי סמוחה. הבעיה היא "חולשה יחסית של המזרחים מבחינת רמת המודרניזציה" (עמ' 59). חולשה זו מנתבת אותם למקום נמוך יותר בסולם המעמדי.

אלה שלא קיבלו את ההסבר הפשוט של סמוחה פיתחו תיאורים וניתוחים בסגנון הפוסט-מודרני, שהוא כמובן הדבר הרחוק ביותר מן התרבות המזרחית. לדוגמה: "האירופוצנטריות נבדלת מהקולוניאליזם ומהגזענות, אף אם, ביסודה, הגניאולוגיה

שלה שזורה בה. בדומה לפלוצנטריות, אירופוצנטריות אינה בהכרח פעולה מחשבתית מודעת, אלא שיטת התבוננות הממפה את העולם מנקודת מבט צרה שהתפשטה, נפוצה והתאזרחה במקומות רבים, עד שקיבלה תוקף אוניברסלי" (אלה שוחט, עמ' 79). משפטים אלה ייראו מוזרים לא רק למזרחים אלא גם לרוב האשכנזים.

הספר מביא עוד טיעונים מוזרים ביותר: "דוגמה שממחישה את האופן שבו מגדר וגזע מאורגנים בתוך 'הקהילה הלאומית' באופן שאינו ניתן להכרה היא המחקר הגנטי שערך חיים שיבא בישראל בשנות ה-50 של המאה ה-20. במחקר הזה עלה שטרטן השד שכיח בקרב נשים אשכנזיות פי חמישה מבקרב נשים מזרחיות" (עמ' 174). קשה להבין את הטיעון הזה. הממצא על ההבדל בין קבוצות מוצא שונות עשוי להוביל להבנה טובה יותר של המחלה. האם זה אסור?

קיזל מתאר את ה"פלסטיניזציה של השיח המזרחי" (עמ' 338), שהיא הניסיון האבסורדי להראות שגם הפלסטינים וגם המזרחים הם קורבנות של מהלך קולוניאליסטי אחד. כאן חוזר הניגון והחלום של ברית בין פלסטינים למזרחים, שלא יתגשם כמובן. עוד אתגר לממסד הוא הניסיון ליצור את מושג היהודי-הערבי. די קל להבין מדוע נכשל גם ניסיון זה. הספר מראה כיצד ניסיונות להגדיר מחדש את הזהות הקולקטיבית נכשלים, משום ש"רוב מכריע ויציב של יהודים ישראלים תומך ביהודיות ישראלית. [...] רוב זה כולל חלקים נרחבים של השמאל, המרכז והימין בישראל" (מאיר עמור, עמ' 328).

זהו ספר אקדמי המביא לקורא סקירה יסודית ומקיפה של ההיסטוריה החברתית של ישראל מאז 1948. הוא מספק תיעוד מקיף על תנועות מחאה שונות, מן הפנתרים השחורים ועד הקשת הדמוקרטית המזרחית. העטיפה מציגה באופן תמוה צלחת חומוס, שיכולה לסמל אולי את המטבח הפלסטיני-הישראלי, אך לא את המזרחים. אף שהספר אקדמי, ויש בו רשימה ארוכה של מקורות (25 עמודים), אין בו מפתח שמות ועניינים, וזו פגיעה מעליבה בקורא הרציני. כל מי שמתעניין במציאות החברתית בישראל חייב לקרוא ספר זה, אף שהנרטיבים שהוא מציג הם נחלת מיעוט זעום בקרב המזרחים, ורובם לא שמעו עליהם ולא יכירו אותם בעתיד הנראה לעין.

## שובו של מרטין בובר: המחשבה הלאומית והחברתית בישראל מבובר ועד הבובריאנים החדשים

אורי רם

תל אביב: רסלינג, 2015. 289 עמודים

סקרה: אלישבע סדן<sup>1</sup>

אורי רם שואל מדוע נעלם מרטין בובר שנים ארוכות מן הסוציולוגיה הישראלית ומדוע הוא שב ומופיע אחרי כל השנים האלה. תשובתו היא בעצם סקירה של הסוציולוגיה הישראלית מתקופת טרום המדינה ועד ימינו. זהו פרויקט מרשים בהיקפו, שעשוי לעניין, לא רק את מי שמתעניין במרטין בובר ובבובריאנים החדשים, אלא גם את מי שמתעניין בתולדות הסוציולוגיה בישראל ובתולדות המדינה עצמה.

לקחתי לידי את הספר בהתרגשות רבה, כי הבנתי שהוא מטפל בתופעת החזרה לקהילה ולקהילתיות. אורי רם מספק בספר זה הסבר סוציולוגי תיאורטי לתופעה חברתית שצפיתי בהתפתחותה מנקודת המבט של סוציולוגית מעשית – החשיבות המחודשת של הקהילה בחייהם של הישראלים מאז שנות ה-90 של המאה ה-20 (סדן, 2009). את מה שחוויתי כקהילתיות מתחדשת בעידן הגלובליזציה וחוסר הביטחון שהמיטה על כל אלה שהתרגלו לחשוב שהמדינה תענה על כל הצרכים, סוקר רם מנקודת מבט שונה: כחידוש הסוציולוגיה של בובר בידי שורה של סוציולוגים שונים זה מזה, הניאו-בובריאנים. במהלך הספר מסביר המחבר שהסוציולוגיה של בובר התאימה לתקופת היישוב של טרום המדינה; אז היא הדהדה את האתוס הקהילתי של התיישבות יהודית ציונית בתקופת המנדט הבריטי. אולם את רוח התקופה שלאחר הקמת המדינה, בשנת 1948, שאז כונן האתוס הממלכתי, כבר לא שיקפה משנתו של בובר. מאז הקמתה היתה מדינת ישראל על כל מוסדותיה עסוקה במעבר מקהילה למדינה. המדינה נדרשה לחברת המוני ישראלים חדשים שמעולם לא חיו במדינה משלהם. אורי רם מוכיח שהשפעת מעבר זה על התרבות האקדמית בישראל היתה חד משמעית, והביאה (בין היתר) לדחיקת בובר ומשנתו אל מחוץ לסוציולוגיה

1 ד"ר אלישבע סדן היא עובדת סוציאלית קהילתית וחוקרת העוסקת בתחומי העבודה הסוציאלית והרווחה החברתית.

הישראלית ולחברה הישראלית. חזרתו של בובר למרכז הבמה בשנים האחרונות מצביעה, לדעת רם, על שינוי עומק שחל בחברה הישראלית, המחפשת היום אחר הקהילתיות והזהות השבטית אשר אבדה לקבוצות ולשבטים בתוכה בשנות התבססות המדינה.

בפרק הראשון, **לאן נעלם מרטין בובר?**, מציג רם את עיקרי הדברים שיידרש להם בהמשך ביתר פירוט. הוא מזהיר שאף שהקדיש לבובר ספר, אין הוא רואה בו חלופה רלוונטית למחשבה הישראלית של ימינו. הוא חושש שמשנתו היא בסיס טוב, לא רק למתקני עולם רדיקלים, אלא גם לחשיבה לאומנית ימנית, המקדשת קהילות זהות אתניות. לכן הוא מבטיח שהספר יהיה ביקורתי גם כלפי משנתו של בובר. רם מייחס לחשיבה הסוציולוגית חשיבות והשפעה, כאילו היא אכן מסוגלת להיות – בימינו הפוסט מודרניים ומחוסרי ההגמוניה – מדרון חלקלק שיוביל אנשים לשנות את דעתם המדינית (עמ' 20). עם זאת, "מי שהעלו לראשונה את סוגיית היעלמו מהקנון ואף את הקריאה להחזרתו אליו היו הסוציולוג רונן שמיר (מאוניברסיטת תל אביב) ואיש מדע המדינה דן אבנון (מהאוניברסיטה העברית). מאמרם **מרטין בובר והסוציולוגיה הישראלית** (1999) פילס את הדרך לספר הנוכחי" (עמ' 229), ולכן אף שאין הוא מסכים עמם, הוא יחתום את הספר במשנתם.

מרטין בובר נולד בווינה ב-1878, ובילה את ילדותו בבית סבו וסבתו בלמברג (לבוב). עד גיל 20 הוא ספג את תרבות היידיש החסידית, תרבות עברית משכילית ותרבות גרמנית ואירופית קלאסית. בובר היה פעיל בהסתדרות הציונית. ב-1902 ערך את עיתון התנועה הציונית **די ולט**, והיה ממחברי התוכנית להקמת האוניברסיטה בירושלים. ב-1904 הוא סיים את עבודת הדוקטור שלו בפילוסופיה תיאולוגית. בתקופת לימודיו הושפע ממייסדי הסוציולוגיה הגרמנית, בעיקר מגיאורג זימל וממקס ובר. לאחר מלחמת העולם הראשונה התגבשה אצל בובר התפיסה הציונית-הסוציאליסטית. הוא העריך את א"ד גורדון, מהוגי תנועת העבודה, ואת הרב אברהם יצחק הכהן קוק. בשנת 1923 פרסם את חיבורו החשוב ביותר, **אני ואתה**. ב-1933, עם עליית הנאצים לשלטון, פוטר בובר ממשרתו באוניברסיטה, ובשנת 1938 עזב את גרמניה, השתקע בירושלים והיה לפרופסור באוניברסיטה העברית. הוא תמך בתנועת **ברית שלום**, שנוסדה ב-1925 בידי חוג פרופסורים שתמכו בהידברות עם הערבים תושבי הארץ ובהקמת מדינה דו-לאומית. ב-1947 מונה לראש החוג החדש לסוציולוגיה, אך לאחר תקופה קצרה פרש מתפקידו. התשובה לשאלה לאן נעלם

מרטין בובר ניתנת בהקשר זה: הוא נעלם, כי את מקומו בראש המחלקה לסוציולוגיה תפס תלמידו ש"נ אייזנשטדט. זה הביא עמו גישה סוציולוגית אמפירית ומערכתית שמקורותיה אמריקניים, ואשר תפסה במהלך עשרות השנים הבאות את מרכז הבמה. היא התאימה לתקופת המדינה יותר מאשר גישתו האירופית הרפלקסיבית, הקהילתית והפילוסופית של בובר. בובר הלך לעולמו בירושלים בשנת 1965.

בפרק השני, **בובר והסוציולוגיה הגרמנית של המודרניות**, מבהיר רם את התשתית לחשיבתו הסוציולוגית של בובר: "יחס פסימיסטי ושוללני כלפי המודרניות – הנחשבת מטריאליסטית, אינדיבידואליסטית, משוברת – וחיפוש אחר חלופה נשגבת, טמירה, המדומיינת במונחים של קהילה רוחנית, טבעית, חקלאית ושיתופית" (עמ' 38). על בובר השפיעו ניטשה והיידגר, הנחשבים למבשרי הפוסט מודרניות. כמוהם הוא ראה את שבר המודרניות, מציאות שבה אין האדם יכול עוד לשלוט ביציר כפיו, אין הוא יכול עוד לכבול את הגולם – הטכנולוגי, הכלכלי והמדיני – שעיצב במו ידיו וליטול ממנו את כוחו.

הבנת הסוציולוגיה של בובר נדרשת לדימוי הידוע, שמשתמשים בו עד היום, של מייסד הסוציולוגיה הגרמנית, פרדיננד טוניס, על ההבדל בין שתי התארגנויות חברתיות בסיסיות: **הגמיינשאפט**, הקהילה או העדה, שהיא הדגם החברתי האוטנטי וההרמוני; **הגזלשאפט**, ניגודו של דגם זה, המאופיין בבידוד אנושי, בניכור עירוני ובאנטגוניזם מעמדי. בובר גרס את הגמיינשאפט וראה את החיים החברתיים דרך הזווית הבין אישית: החברה טובה, כשהאנשים חשים שייכים זה לזה, שזיקתם זה לזה אישית וקרובה, בשל שייכותם לאותה קבוצה, ומכאן שהם רואים גם את זולתם כאנשי אמת וכחברים לדיאלוג, ולא כאובייקטים שיש להפעיל עליהם השפעה מכנית. בובר ראה את המודרניות, את המעבר מהגמיינשאפט לגזלשאפט, כהתפוררות הצורות האורגניות הישנות של חיים קיבוציים, המבטיחים מגע ישיר בין אנשים ואת המשכיות המורשת. התפוררותן של אלה מובילה את האדם למצוקה, ל"משבר הבדידות" ול"משבר הנחשלות". המודרניות פירושה אובדן האוטנטיות. על כן השיחה הבין אישית והזיקה בין אנשים היא הדרך להתגבר על משברים אלה ולהתעלות מעליהם לחוויה אנושית שהיא התגלמות האלוהי שבאדם. בובר מבקש להגיע מחדש לאיזו "שלמות" ראשונית, מלאה ואוטנטית, שבבסיסה הכרה הדדית. הוא מבחין בין אני-לזו (זה) לבין אני-אתה. לפי גישה זו היחס ל"לזו" משקף ריחוק, ואילו הזיקה ל"אתה" משקפת בלתי אמצעיות, כמו ההבחנה בין הדיבור על משהו לדיבור אל

מישהו. החברה האנושית נוצרה מתוך יחסי אני-אתה, והידרדרה ליחסי אני-לו; זה המעבר מהגיימנשאפט לגזלשאפט. "האידיאל של בובר הוא להתגבר על ה'לזות' החברתית – יחסי בני אדם העוברים החפצה – ולהגיע ליחסי 'אני-אתה' חברתיים בין אישיים, נטולי מחיצות" (עמ' 55). אורי רם מסביר שגישה זו אופיינית לתגובות הנגד למודרניות שנשמעו בגרמניה בשלהי המאה ה-19 ובשלושת העשורים הראשונים של המאה ה-20. הסוציולוגיה של בובר שואפת לשמר משהו בלתי אפשרי – את שלמות החיים החברתיים – ולשם כך עליה לפנות אל המיסטיקה ואל שיוך קבוצתי קמאי, שהם מענים מעורפלים במקרה הטוב. המסר של בובר הוא אמנם הומניסטי, ולכן מודרני ביסודו, אבל הוא שולל את המודרניות ומבקש לטפח משהו קמאי, "מה שנתמר בסתר הבריות והחבורות, הילד הקדוש ששמו חברותא". לפי רם, הסכנה להחליק ממחוזות אלה אל הלאומנות והשבטיות ברורה.

בובר ראה את הסוציולוגיה כתפיסה רוחנית ואת האוניברסיטה כמקום רוחני. בישראל הוא ביקש שהיא תשרה רוח יהודית. הוא התנגד למדעיות האמפירית כחזות הכול. לכן הוא "נעלם" בראשית המדינה, כי בן גוריון הכל-יכול ראה את ההתמחות המדעית ואת הפיצול של המדעים כתנאי הכרחי להתקדמות מדעית ולאומית. אז התפצלו, על פי אורי רם, שני מודלים של מדע – המודל האידיאליסטי הגרמני שבו דגל בובר והמודל הפרגמטי האמריקני שבו דגל בן גוריון, ואותו יישמו אייזנשטדט והמחלקה לסוציולוגיה בראשותו עד שנות ה-90 של המאה ה-20.

הפרק השלישי, **בובר – יהדות, ציונות והפלסטינים**, מתאר באופן מרתק את גישתו של בובר לציונות, את התלהבותו המובנת מאליה, לאור כל מה שכבר ידוע על גישתו, מהקיבוצים ומדגמי ההתיישבות השיתופית הציונית וכן את תפיסתו בנוגע לזיקה של היהודים לפלסטינים. גישתו שילבה בין תיאולוגיה יהודית לאומית לבין פיוס הומני עם הערבים הפלסטינים. בובר קידש את הקהילה היהודית הקמאית, ואפילו דיבר על קשרי הדם והגזע ועל קדושת ארץ ישראל והזיקה בינה לבין עם ישראל ואלוהי ישראל. לצד אלה הוא היה הומניסט שהתייצב בשער נגד העוולות שנעשו לערבים, ודרש מהחברה להיות מוסרית ומופתית. סתירה זו מתיישבת, אם רואים בגישתו נדבך תרבותי ונדבך פוליטי, ואם מבינים שהמציאות החברתית רצופת סתירות ופרדוקסים, ולכן דורשת גישה דיאלוגית מתמדת וראייה הומנית של הזולת, במיוחד השונה והזר.

הפרק הרביעי, **אינטרלוד – שלוש סוציולוגיות**, סוקר ומנתח לעומק את הסוציולוגיה הישראלית. הוא פותח בהשפעות הסוציולוגיה הגרמנית ובובר על ראשיתה, ואז עובר להשפעות הסוציולוגיה האמריקנית בראשות אייזנשטדט על המשכה. הפרק מלמד על שלוש הסוציולוגיות הללו, ואף שאין מקום לעסוק בכך בסקירה שלנו, זהו פרק מעמיק וחשוב על הסוציולוגיה של הסוציולוגיה בישראל.

הפרק החמישי, **בובר והאמריקניזציה של התרבות האקדמית**, מסביר למה נדחק בובר אל מחוץ לתמונה בתקופת המדינה, ולא חזר אלא בשנות ה-90 של המאה שעברה. תקציר ההסבר כבר נמסר לקוראי סקירה זאת באמצעות הפרקים הקודמים. יש בפרק זה מטאפורה יפה הנשענת על מאמרו המפורסם של אחד העם: **בובר ואייזנשטדט – כוהן ונביא**. בובר הוא הנביא, המתריע בשער, המזהיר מפני המודרניות, אשר "לא ביקש לממש את האוטופיה, אלא לקיים את האוטופיה כממד מתמיד של חריגה והתרסה ביחס לסדר הקיים" (עמ' 188). הוא היה "שותף לדרישה הפוסט-מודרנית והפוסט-קולוניאלית לחדש את החברה מהשוליים כלפי המרכז. הוא חש כי זיקות בין נזילות לבין הביקוש אחר המקודש יכולות להיווצר באופן מיטבי במרחבים פוליטיים פזורים ובלתי רשמיים של המרחב החברתי והתרבותי" (עמ' 189). אייזנשטדט הוא הכוהן של הסוציולוגיה הישראלית. הוא הנחיל לה את המדעיות ואת הגישה האמפירית. הוא זה שלקח בחשבון את המציאות הסובבת אותו, פעל בתוך המרחב החברתי, הסביר אותו ועשה את מה שאפשר היה לעשות. מובן שזאת מטאפורה בלבד, ואין היא באה לגרוע מכבודו של אף אחד וגם לא להאדיר איש, אם כי היא מתאימה מאוד למשנתו של בובר, אשר אכן ראה במפגש עם הזולת את שיקוף המפגש עם אלוהים.

הפרק השישי, **בובר והפוסט-קולוניאליזם – הבובריאנים החדשים**, מספר על תחייתו המחודשת של בובר בדמותם של סוציולוגים אחדים המחפשים הסבר למשבר הלאומיות החילונית ולהתפוגגות הסולידריות החברתית. הם מדברים בשפה ניו אייג'ית, ניאו מסורתית ופוסט קולוניאלית. בובר שב להיות רלוונטי ועכשווי, כי אין צורך לראות את גישתו כמייצגת קהילתנות גרמנית, אלא "כמייצגת של פוסט-לאומיות פוליטית, קהילת אמונה תרבותית וסוציולוגיה 'קונטיננטלית', פנומנולוגית והרמנויטית, המציעה ביקורת על המודרניזם והקולוניאליזם המדינתי ועל הקפיטליזם הניאו ליברלי ומעלה על נס כנגד אלה את הקהילה, הרוח והאחוה" (עמ' 195).



לא במקרה חוגגת המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית, מ-2013 ואילך, את כנס **מפגשים**, הנערך ביום השנה לפטירתו של "מייסד המחלקה מרטין בובר" (עמ' 196). רם סוקר את המשברים השונים שמדינת ישראל עוברת ואת דרך התייחסותם של הניאו-בובריאנים למשברים אלה. לב גרינברג, אורן יפתחאל, עדי אופיר ואריאלה אזולאי מתמודדים עם הכיבוש ועם האוקסימורון "מדינה יהודית ודמוקרטית" באמצעות האפשרות הדו-לאומית. הם מעדיפים חיים פדרטיביים של ישראלים ופלסטינים על פני המצב הנוכחי. יהודה שנהב רואה את מדינת ישראל בגבולות הקו הירוק כפרויקט אשכנזי של נטיעת אי זר אירופי במזרח התיכון. הוא בעד חזרה למזרח הערבי-היהודי ולשותפות הערבית-היהודית שהציונות שיבשה, לשיטתו. בדומה לבובר, רם רואה אותו כמי שמחפש אחר נוסחת קיום חברתית שאינה מבוססת על מדינה לאומית טריטוריאלית. גם שנהב, כמו בובר, מזדהה כיהודי ולא כישראלי, ורואה את עצמו כממשיכן של תנועות **כברית שלום**, אשר תמכו במדינה דו-לאומית ושללו מדינה יהודית קטנה שתהיה במלחמה מתמדת עם העולם הערבי. תשובתו של שנהב למשבר התרבותי דומה לתשובת בובר: הוא מאמץ נקודת מבט שאינה חילונית ואינה דתית, גישה פוסט חילונית הרואה בדתיות תרבות של קהילה. כפי שבובר חיפש בשוליים החברתיים גרעינים של חברה עתידית, כך "שנהב מציע את 'קואליציית המודחקים' – ערבים, מזרחים, דתיים וגם מתנחלים ו'רוסים' – כגרעין המעצב של זהות חדשה" (עמ' 206). רם רואה דמיון בין משנתו של רז-קרקוצקין לזו של שנהב.

פיליפ וקסלר הוא סוציולוג המזהה התהוות של חברה מיסטית בלב החברה הקפיטליסטית המאוחרת. הוא רואה במגמות הרחניות המאפיינות את העידן החדש, ובהן החזרה בתשובה, החזרת "עטרה ליושנה" והתייחדות הישראליות, המחשות של התפתחות זו. כמו אצל בובר, במרכז החברה המיסטית מוצא וקסלר את "חויית האיחוד נטול האגו עם האלוהים, הטבע או היקום כולו, המעלה את האדם עצמו לדרגת אלוהים" (עמ' 222).

זלי גורביץ' ממשיך את מפעלו ההגותי והתרבותי של בובר. גם הוא כבובר אינו סוציולוג מהשורה, אלא איש רוח רב תחומי, פרשן, משורר ויוצר. בספרו **שיחה** הוא ממשיך את החיבור **אני ואתה** של בובר. גורביץ' מחפש את הדיאלוג שיש בו זיקה בין דוברים ולא שיחה על דברים. הוא מציג את הדיאלוג בעברית עכשווית: "לדבר בגובה העיניים, ישר ולעניין, לדבר מכל הלב או אפילו לקיים טקס של ישירות, למשל זה

המכונה 'דוגריי' (עמ' 226). ספרם של גורביץ' וארן משנת 1991, **על המקום**, ממשיך גם הוא את הדיון של בובר על הקשר בין העם לארצו. הם מבחינים בין "המקום הגדול" כרעיון לבין "המקום הקטן" כאתר שגרתו, כפי שבובר הבחין בין ציון כאתר רוחני לבין ארץ ישראל כמקום ככל המקומות. גישתם אל הציונות אומרת שיותר מכפי שזאת מיישבת את הארץ היא מיישבת את הרעיון של הארץ. הם סבורים שדווקא המאמצים לממש את הארץ כמקום חוזרים ומרחיקים את המקום, משום שאין הם מאפשרים את היחס הראשוני הטבעי אליו. כל זמן שחותרים אל המקום, הוא נשאר בלתי מושג. "דינמיקה זו חוזרת אף ביתר שאת לגבי המתנחלים. רק שבעוד שבעבר היה ניסיון 'לעברת' את המקום, הרי כעת הניסיון הוא לייחד אותו" (עמ' 228). מבקרים החרף של גורביץ' וארן הוא ברוך קימרלינג, אשר טען שהם מדגישים את התרבות ומתעלמים מן העוצמה – הפוליטיקה. את היחס למקום יש לראות, לשיטתו, בראש ובראשונה כתולדה של העימות בין המהגרים החדשים לבני המקום הערבים, ולא כתולדה של קוד תרבותי פנימי. גישתם רק מחזקת לדעת קימרלינג את העיוורון הישראלי למציאות הדו-לאומית.

רוך שמיר ודן אבנון היו, כאמור, המבשרים של "חזרתו" של בובר לסוציולוגיה הישראלית. אורי רם פתח איתם את הספר, ואיתם גם חותם אותו. הוא טוען, שהם ביקשו לדמיין באמצעות בובר סוציולוגיה ישראלית אחרת. הוא עצמו סבור שהסוציולוגיה של בובר רוויה ביסודות של קהילתנות, מיסטיקה, דתיות, לאומיות, אנטי מודרניות, אנטי ליברליות ואנטי דמוקרטיה במידה שלא מאפשרת לה להיות דגם ראוי לסוציולוגיה ישראלית ביקורתית. שמיר ואבנון הדגישו את הצד המתעניין בבני אדם, בשפה ובתקשורת ופחות במבנים ובמערכות. הם אהבו את השיטה הרפלקסיבית המתמודדת עם נקודת המבט של הזר והאחר, והעדיפו אותה על פני סוציולוגיה המספקת הצדקות מדעיות לסדר היום החברתי הקיים.

לסיכום אומר, שהספר עשוי לספק לקוראי **ביטחון סוציאלי**, רובם אנשי מדעי החברה, חוויית קריאה מרתקת (אם כי לא קלילה) על החברה הישראלית ועל הקונפליקטים המרכזיים שלה, כפי שאלה משתקפים בסוציולוגיה הישראלית. אורי רם מסכם באמרו ש"הסוציולוגיה הדרושה היום בישראל איננה של זהויות פרטיקולריות ואף לא של מודרניזציה אינסטרומנטלית, אלא זו של זכויות אוניברסליות" (עמ' 235). כל קורא של הספר ושל כתב העת יכול להסכים עם המחבר או להזכיר לו שבימים אלה אין סוציולוגיה אחת, ובלתי אפשרי שיהיה סוציולוג אחד

שיקבע מהי הסוציולוגיה הדרושה לישראל. ישראל של היום ממשיכה ותמשיך להתמודד עם תהליכי מודרניזציה ושינוי אינסטרומנטלי, עם ריבוי הזהויות הפרטיקולריות של אזרחיה ותושביה וגם עם הצורך בזכויות אוניברסליות.

## "באנו הנה להביא את המערב": הנחלת היגיינה ובניית תרבות בחברה היהודית בתקופת המנדט

### דפנה הירש

באר שבע: מכון בן גוריון, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

תשע"ה-2014. 482 עמודים

סקרה: דורית יוסף<sup>1</sup>

ספרה של ד"ר דפנה הירש עוסק בפרויקט ההיגיינה הארץ ישראלי כחלק מבנייתה של תרבות היומיום בארץ ישראל ובתפקידו בעיצובם של אדם וחברה בעלי זהות חדשה, מודרנית, מערבית וחילונית.

שורשיו של הפרויקט ההיגיינה נטועים בהיסטוריה של מערב אירופה ב-200 השנים האחרונות, בעיקר בגרמניה, שביקשה לעצב אדם רציונלי, משכיל, חילוני ומודרני, ולאום שיעוצב אף הוא ברוח זו. תפיסה זו אומצה (בניואנסים שונים) בידי רופאים ציונים באירופה, והובאה בהמשך לארץ ישראל. כאן היה שיח ההיגיינה חלק מעיצוב דמותה של החברה ההולכת ונבנית. מחולליו היו הגופים הממוסדים והמאורגנים – הדסה, ויצ"ו, הסתדרות נשים עבריות ומספר ארגונים קטנים יותר – והם הנחילו אותו לאוכלוסייה שהיה צריך לחנך ולעצב. בתוך כך נפתחו לפני נשים אפשרויות תעסוקה חדשות, יוקרתיות, שהקנו להן מעמד, הן בתפקידי ניהול והן כמתווכות הידע והמשנה ההיגיינית לקהל היעד. עם זאת, כמתווכות הידע הן גם אלה שעשו את "העבודה המלוכלכת" כהגדרתה של הירש (עמ' 26).<sup>2</sup>

הירש בוחנת את הנושא בשתי רמות, הרצוי והמצוי, דרך דגמי התנהגות ודגמי פרשנות ותפיסה ויחסי הגומלין ביניהם. בעוד הרפרטואר הנורמטיבי התאפיין בקוהרנטיות גבוהה, התאפיינו מימושי הדגמים ההיגייניים בהטרוגניות רבה (עמ' 215). הירש

1 ד"ר דורית יוסף עוסקת במחקר באופן עצמאי וגם במסגרת האוניברסיטה הפתוחה. בין היתר היא חוקרת מגדר, סיפורי חיים של נשים ואת חיי היומיום שלהן בארץ ישראל. זהו מוקד עבודת הדוקטור שלה ("אין לנו ברירה אלא לרצות את ארץ ישראל": הבניית זיכרון וסיפורי חיים של נשים עולות ממרכז-אירופה לארץ ישראל) וגם תחום מחקרה הנוכחי.

2 ההפניה למספרי העמודים אינה ממצה.

מרחיבה, מדגימה ומנתחת הטרוגניות זו על רקע שני נושאים מרכזיים בשיח ההיגינה – ניקיון ושינה. אוכלוסיות שונות נתנו לפרקטיקות של היגינה פרשנויות, משמעויות ויחס שונים. כך, למשל, בקרב קבוצות החלוצים היתה ללכלוך הילה חיובית. הם ראו בו סגפנות והסתפקות במועט. אצל עולי ארצות האיסלם, לעומתם, הוא נתפס כסמל לנחשלות ולנחיתות (עמ' 210-212). במקרים אחרים אומצו דגמי ההתנהגות של הרפרטואר ההיגיני תוך התאמות ושינויים, וקיבלו לבוש שונה מזה שביקש הממסד להכתיב. כך, למשל, בהקשר של האוכלוסייה המזרחית ביקש פרויקט ההיגינה להפקיע מידי המשפחה, הרבנים והקשרים החברתיים את הסמכות בכל הנוגע לאימהות ולהפקידה בידי הממסד הרפואי בלבד. ואולם הממסד הרפואי לא החליף לגמרי את מקורות הידע והסמכות הלא רפואיים ואת יחסי השיתוף בגידול הילדים בין בנות המשפחה, החברות והשכנות, אלא השתלב בהם (עמ' 406).

מבטה של הירש ביקורתית. היא רואה בציונות של ימי טרום המדינה פרויקט קולוניאלי ואימפריאליסטי, שבו לזיהוי בין היגינה לתרבותיות, מודרניות ומערב היה תפקיד מרכזי כתו מבחין שסביבו מתגבשת הזהות הקבוצתית (עמ' 409). באמצעות ניתוח אתני ומגדרי, שני היבטים מארגנים של פרויקט ההיגינה ושל יחסי הגומלין ביניהם, מציגה הירש את מורכבותו של שיח ההיגינה ואת האמביוולנטיות שהיתה טבועה בו. הרפרטואר ההיגיני היה חלק מתהליך רחב יותר שבו נבנו זהויות קבוצתיות מובחנות, מעמדית ואתנית: אשכנזית-מערבית (אדם מתקדם, חזק, בריא, נקי) לעומת מזרחית – תחילה יהודי מזרח אירופה ואחרי כן יוצאי ארצות האיסלם (אדם חלש, נחשל, מלוכלך, חולה). המגדר, במערכת זו, הכפיף עצמו לבידולים האתניים והמעמדיים. מעמדן של הנשים היה כפול: הן היו גם סוכנות תרבות ומתווכות ידע מחד גיסא וגם אובייקט להטמעת הידע (אלה שיש ללמדן) מאידך גיסא, אלה שבידן הכוח והידע (ובאופן זה שייכו עצמן ל"מערב") וגם אלה שיש לחנכן (המזרחי, הנחשל).

ספרה של הירש מהווה נדבך נוסף בחקר חיי היומיום בארץ ישראל של טרום המדינה, תחום שהחל לאחרונה לבוא לידי ביטוי כשדה מחקרי, בין היתר במחקריהן של טנא, הלמן, סטולר ליס ושורץ, ו-sufian (ראו הפניות מפורטות בהערת שולים 6 שבעמ' 26 בספר). הדגש שניתן בו לניתוח המגדר, המעמד, המוצא האתני ויחסי הגומלין ביניהם מהווה אף הוא חידוש במחקר המקומי.

הצבתו של פרויקט ההיגיינה כאחד הגורמים שעמדו בבסיס האי-שוויון האתני בחברה הישראלית וכמקרה מבחן המלמד באופן רחב יותר על תהליך היווצרותה של החברה הארץ ישראלית והישראלית מאירת עיניים. בין היתר יש בה כדי להאיר את המשקל הכבד שיוחס, גם בחלוף עשורים, למה שנתפס כפרימיטיבי ומזוהה עם "מזרחי (או אתני) נחשלי", ודי להזכיר את הקהילה האתיופית הסופגת יחס מדיר.

עם זאת, נדמה שהירש לא הצליחה, ואולי אף לא התכוונה, לנתק עצמה מהמציאות החברתית הישראלית העכשווית ומהשיח הנוהג בה, ולבחון את פרויקט ההיגיינה בהקשר של זמנו ונסיבותיו. יש להתייחס בזהירות רבה לפרספקטיבה כזו, הבוחנת את העבר דרך עיני ההווה, ובאופן בלתי נמנע גם שופטת אותו. פרויקט ההיגיינה היה פרי מדיניות חברתית ברורה ומכוונת של "כור ההיתוך". השאיפה היתה ליצור חברה אחידה בערכיה, במטרותיה ובאורח חייה. בתוך כך לא היה מקום לשונה ולאחר. במבט רטרוספקטיבי, ומתוך תפיסות נוכחיות של רב תרבותיות, הכשלים בולטים. אולם השאלה היא אם אכן נתן הספר משקל ראוי למציאות שהיתה רלוונטית בתקופת היישוב, לתפיסת ההיגיינה כגורם קריטי לבריאות הממשית של האוכלוסייה וגם לחזון הכן לבנות כאן חברה חדשה, מודרנית ומתקדמת במושגים של אותה עת. האם פרויקט ההיגיינה נבחן באמת ובתמים מתוך העולם שבו היה נטוע?

שאלה זו רלוונטית היום במיוחד, דווקא לאור הרצון לתת קול ומקום למגוון של אוכלוסיות ותרבויות, וכנראה לא עלתה כלל לדיון בתקופה שהספר עוסק בה. עד כמה ניתן להרחיק לכת בקבלת השונה והאחר ולהסכין עם נורמות תרבותיות שונות, ומאיזו נקודה החברה קובעת שאין נורמות מסוימות ראויות ויש לשנותן? מה הם הגבולות הלגיטימיים שחברה רשאית להציב, כדי לשמור על ערכי היסוד שלה? מניתוח פרויקט ההיגיינה והמבט הביקורתי עליו אנו שוב למדים שהתשובה לשאלה זו היא לעולם דינמית ומשתנה; הרי כל מדיניות חברתית נטועה בנסיבות זמן ומקום ספציפיים, ומתוך כך יש לבחון אותה; תוצאותיה לעולם אינן ודאיות.

הירש מציינת, שבהעדר תיעוד מספיק היא מתמקדת יותר בנורמות הרצויות ופחות בשאלה כיצד יושמו. למרות הקושי למצוא תיעוד כזה, נראה שיש חשיבות רבה להמשיך לחקור היבט זה במחקרים בעתיד. הספר מעמיק, הן מבחינת העובדות שהוא מביא והן בניתוחו, וככה יש בו עניין רב לכל מי שמתעניין בהיסטוריה הארץ ישראלית ובחברה הישראלית, במדיניות חברתית ובבחינת תוצאותיה על פני רצף הזמן.

## Analyzing Social Policy Concepts and Language: Comparative and Transnational Perspectives

Daniel Be'land and Klaus Petersen (Editors)

Clifton, Bristol: Policy press. 2014. 327 pages

סקרה: ניוה גולן-נדיר<sup>1</sup>

הספר ניתוח מושגים במדיניות חברתית: פרספקטיבה השוואתית ועל-לאומית הוא אסופת מאמרים (כ-15 פרקים), הבוחנים את התפתחות המשגה האקדמית בתחום המדיניות החברתית במקרי בוחן שונים. עורכיו הם פרופ' דניאל בלנד, סוציולוג פוליטי בתחום המדיניות הציבורית באוניברסיטת ססקצ'וואן בקנדה, ופרופ' קלאוס פטרסן, חוקר בתחום ההיסטוריה של מדינת הרווחה מאוניברסיטת דרום דנמרק.

מטרת הספר היא לבחון את התפתחות מושגי המפתח במדיניות חברתית ואת מיצובם במדינות מערביות שונות. לצורך זה אספו העורכים מחקרים השוואתיים, היסטוריים ופוליטיים, ובחנו את גבולות המושגים המשתנים. כותבי המאמרים הם חוקרים מתחומי המדיניות הציבורית, מדע המדינה, הסוציולוגיה וההיסטוריה. אם כן, הספר מציע נקודת מבט השוואתית הסוקרת מקרי בוחן רבים ומגוונים במדינות שונות (דנמרק, שוודיה, הונגריה, פולין, בריטניה, צרפת, פינלנד, גרמניה, יפן, קוריאה, הולנד, ניו זילנד, ספרד וארצות הברית), כמו גם מסגרות בין-מדינתיות, כגון האיחוד האירופי, הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי (ה-OECD), קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי. על אף חשיבותם ההשוואתית של מקרי הבוחן הרבים, כוחו של הספר הוא במסקנותיו האינדוקטיביות באשר להתפתחות מינוח המדיניות החברתית במדינות הלאום ובארגונים על-לאומיים.

טענתו המרכזית של הספר זה היא שבמשך עשרות שנים השתמשו חוקרים ופעילים בתחום המדיניות החברתית במושגים כגון "מדינת הרווחה" ו"ביטחון חברתי" בלי

---

1 ניוה גולן-נדיר היא דוקטורנטית בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה, ועמיתת מחקר של ה-Israel Institute בושינגטון. בין תחומי מחקרה ניתן למנות את תיאוריית המוסדות החדשה, יחסי דת ומדינה ופוליטיקה השוואתית.

שנתנו את הדעת על מקורם או על גלגול משמעויותיהם לאורך השנים. הספר מבקש אפוא לענות על חסך זה בגלגולי המשמעות או ב"שפת המדיניות החברתית", באמצעות תכלול מקרי הבוחן. ובכך עוסקים המאמרים השונים. אלה מדגימים איך לאורך זמן השתנתה שפת המדיניות החברתית במקביל לבניית מוסדות מדיניות חברתית במסגרות הלאומיות, והביאה ליצירת משמעויות שונות, כאשר מדינות שונות העדיפו מושגים מסוימים על פני אחרים.

ככלל הפרקים מתחברים יחדיו ואורגים את התמה של הספר, כך שברמה הרעיונית הושגה מטרתו. העורכים שזרו את פרקי הספר העוסקים במושגים דומים ובדקו את התפתחותם באופן המאפשר הסקת מסקנות כוללניות. כך עולה שהמקרה הבולט ביותר של יציבות מושגית במדיניות חברתית הוא גרמניה, שם נסב שיח הרווחה סביב עמוד תווך יציב – פיוס בין הכלכלה לחברה, על אף שתי מלחמות עולם והתקופה הנאצית (עמ' 188-189). במספר לא מבוטל של מקרי בוחן היתה "מדינת הרווחה" המושג המשפיע ביותר בין מושגי המפתח שנמצאו ברוב ההקשרים הלאומיים: בבריטניה הנתפסת כמדינת רווחה לאורך ההיסטוריה (עמ' 127), בניו זילנד שתמיד היתה בחזית הרפורמות במדיניות חברתית (עמ' 247) וכן בשוודיה ובדנמרק, שם צמח המושג "רווחה" שמקורו נורדי (עמ' 13). ברוב מקרי הבוחן הפכה מדינת הרווחה מושג הגמוני בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה. בה בעת לא היה מושג זה בגדר קונסנזוס פוליטי, והיו שהסתייגו ממנו. בארצות הברית, למשל, נתפסה מדינת הרווחה כמשרתת אזרחים "טפילים" שלא תורמים לטוב הקולקטיבי הרפובליקני.

זאת ועוד, הספר מראה שלא בכל המדינות התעשייתיות המתקדמות נהג מינוח דומיננטי המתייחס למדיניות חברתית, אשר שלט בשפה לאורך זמן. הסיבות לכך, כפי שמציינים העורכים, הן שינויי משטר ספציפיים (הונגריה, פולין, ספרד, יפן), עלייה חדה ופתאומית של שפת מדיניות חברתית דומיננטית הגמונית או השפעות חיצוניות כבדות משקל.

עוד נקודה מעניינת היא ההבחנה בין שפת המדיניות החברתית של ארגונים על-לאומיים לזו של מדינות הלאום שלהם. שפת הארגונים נרקמה לא מתוך תהליך פוליטי מתוכנן או מוסדות מדינה חברתיים, שכן ארגונים אלה נוסדו כדי להשפיע על מדינות הלאום וליצור שפה משותפת ביניהן על ידי שימוש במושגים ספציפיים ובכלים ברורים להטמעתם. כך הטמיע ה-OECD במדינות הארגון שפה שמסגרה מחדש את



תפקידה החברתי של המדינה, והפיץ שפה זו לשאר מדינות העולם. בה בעת התמקדו קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי, למרות גישתם השונה, בתהליכי פיתוח ומודרניזציה כמושגי יסוד במדיניותם החברתית. מיצובם הבינלאומי אפשר להם להשפיע על העולם המתפתח להטמיע מושגים כמו "צמיחה כלכלית", "יציבות חברתית" ו"צמצום העוני", על בסיס מושגים כגון "רשת ביטחון כלכלית", שאינם זרים לאוזניים רבות בימינו. העורכים רואים חשיבות ביכולתו של האיחוד האירופי "לטפף" למדינות החברות בו מושגי מדיניות חברתית.

הספר מאפשר להסיק תובנות בנוגע לשלוש סוגיות מרכזיות במדע המדינה: היחס להיסטוריה; רמות הניתוח של מדיניות חברתית – לאומיות ובינלאומיות; המאבק הפוליטי באשר למרכזיותה של המדינה:

באשר להיסטוריה, אסופת המאמרים מדגימה תבניות ושלבים בהתפתחות ההיסטורית של שפת המדיניות החברתית. בשלב הראשון, ראשית המאה ה-20, התבסס הרעיון של מדיניות חברתית מודרנית במספר מדינות אירופיות והביא להתפתחות מוסדות מדינה חברתיים. בשלב השני שהחל בעשור השלישי למאה ה-20 בחלק מהמדינות, ובאחרות מיד לאחר מלחמת העולם השנייה, הושם הדגש על תפקיד המדינה באספקת מדיניות חברתית ובקביעת המושגים המתאימים לה.

בהתייחס לתבניות לאומיות ובינלאומיות של מדיניות חברתית, גורסים העורכים שהמחקר מבקש לזהות מרכזים ופריפריות בהתפתחות הבינלאומית של שפת המדיניות החברתית. הם מודים שאין הממד העל-לאומי של שפת המדיניות החברתית בבחינת חידוש בספרות האקדמית, אך טוענים שהשוואת מקרי הבוחן חושפת תבניות חופפות רבות ואף תלות הדדית בין מדינות הלאום לארגונים העל-לאומיים.

בנוגע לסוגיה השלישית, המאבק הפוליטי באשר למרכזיותה של המדינה, לטעמי מהסוגיות החשובות במדע המדינה, העורכים טוענים ששפת המדיניות החברתית והבנייתה תופסות מקום מרכזי במאבקים המתמשכים על גבולות פעילות המדינה אל מול היחיד. מטרת המאבקים היא לקבוע על מי מוטלת האחריות להפיק מדיניות חברתית ולהוציאה לפועל. העורכים טוענים, שניתוח שפת המדיניות החברתית הוא מכשיר להבנת המאבקים הפוליטיים סביב מרכזיות המדינה בעיצוב מדיניות חברתית. למרות זאת, אין העורכים מספקים מענה לשאלה אם מתוך מקרי הבוחן

הרבים שנבחנו, "העוצמה הפוליטית" המכוונת לעיצוב מדיניות חברתית, מקורה במדינה על מוסדותיה או שמא בכוחות חברתיים הדוחפים לשינוי מלמטה.

אחת החוזקות של הספר היא מקרי הבוחן הרבים שלאורם נבחנת שפת המדיניות החברתית. מבחינה מתודולוגית אין אסופת המאמרים מוגבלת לדיסציפלינה מסוימת או למסגרת תיאורטית יחידה; העורכים ניגשים למשימה ב"ראש פתוח": המאמרים עוסקים ברעיונות ובמינוח (שפה), מתייחסים לשחקנים מקומיים ובינלאומיים וכן מספקים ניתוח היסטורי וקונספטואלי של המושגים. נראה שאף גשישה כזו – גישה בין תחומית ומרובת מתודולוגיות – מאפשרת מבט כוללני על הנושא הנחקר, היא פוגעת בתקפות המחקר ההשוואתי אשר תר אחר "תנאי מעבדה" זהים ככל האפשר לכל מקרי הבוחן, וכאן באה לידי ביטוי ביתר שאת חולשת הספר. זאת ועוד, שאיפתו של הספר לכלול ייצוג נרחב של מדינות תעשייתיות מתקדמות מעלה את התהייה מדוע לא נכלל פרק העוסק בישראל, מדינה בולטת במזרח התיכון, שבמהלך עשורים ספורים עברה תהפוכות רבות במדיניותה החברתית.

עוד חסך בולט בספר הוא ההתייחסות המצומצמת (שני אזכורים) לאידיאולוגיה הפוליטית ולהשפעתה על מדיניות חברתית בקרב מדינות הלאום. בספרה, *Understanding theories and concepts in social policy*, מחזקת רות ליסטר (Lister, 2014) את אמירתם של עורכי ספר זה באשר לשונותם של מושגי היסוד של מדיניות חברתית במדינות המערביות השונות. ואולם להבדיל מעורכי ספר זה היא מייחסת לאידיאולוגיה במחשבה הפוליטית המערבית (קונסרבטיזם, ליברליזם, הדרך השלישית) משקל כבד (הפרק הראשון בספרה), ומתארת כיצד מדינות שונות בוחרות אידיאולוגיה ומפרשות אותה בהתאם לזהותן.

לסיכום, קהל היעד של הספר הוא בעיקרו חוקרי מדיניות ציבורית, ובעיקר חוקרי מדינת הרווחה על גווניה, והוא מהווה כר פורה לעוסקים במחקר השוואתי. אף שהספר עשיר במקורות אקדמיים ובמקרי בוחן, ואף שהוא מיטיב להדגים את טענתו, דומה שהגישות המתודולוגיות הרבות שסייעו להגיע למסקנה הנכספת פוגעות בטיבו המתודולוגי של הספר.

## מקורות

Lister, R. (2014) *Understanding theories and concepts in social policy*.

## עיון ראשון

# המקורות הלאומיים של כלכלת השוק: פיתוח כלכלי בתקופת עיצובו של הקפיטליזם הישראלי

אריה קרמפף

ירושלים: הוצאת מאגנס, 2015. 275 עמודים

האם יש קפיטליזם ישראלי? מה בין קפיטליזם ללאומיות? שאלות אלה ניצבות במרכז ספרו של אריה קרמפף, החוקר את עיצובה של הכלכלה הישראלית משנות היישוב ובמשך העשורים הראשונים למדינה. הספר זורה אור חדש על השילוב הפרדוקסלי בין חתירתה של ישראל בעשורים האחרונים לכיוון הכלכלה הניאו-ליברלית, המערערת מיסודן מסגרות של סולידריות חברתית, לבין עליית כוחן של מפלגות לאומיות, הקוראות לאחוה עממית. בניגוד לטענה הרווחת שבשנות ה-80 עברה הכלכלה הפוליטית הישראלית שינוי מבני עמוק, ממשק מתוכנן ומנוהל לכלכלה מופרטת וגלובלית, המחבר גורס, שלא בהכרח שינוי זה חד כפי שנטען. הנה כי כן, מבחינת קרמפף לא היתה כלכלת השוק מנוגדת לאתוס הלאומי, אלא עוצבה מראשיתה כפרויקט לאומי, שנועד לשרת אינטרסים לאומיים וקודם בידי שחקנים מדינתיים. כשהוא מתבסס על מסמכים היסטוריים, המחבר סוקר את חילופי תפיסות העולם הכלכליות שהנחו את מעצבי מדיניות היישוב היהודי ומדינת ישראל, ומצביע על הגורמים לשינויים במדיניות החברתית של ישראל. אף שהספר מתמקד בתקופה שבין שנות ה-30 של המאה ה-20 לשנת 1967, הוא עשוי להסביר רבות מההתרחשויות האקטואליות בתחומי מדינת הרווחה הישראלית, בדגש על המאפיינים העכשוויים של הקפיטליזם הישראלי.

## פרשת הקישון: צלול ועכור סמדר בן אשר

תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון מופ"ת. 2016. 277 עמודים

פרשת הקישון חשפה קשר אפשרי בין שהותם של לוחמי חיל הים ודייגי הקישון במי הקישון, המזוהמים משפכי המפעלים הפטרוכימיים, לבין ריבוי התחלואה בסרטן. העדויות בפרשה זו, ההכחשות, הגילויים, ההכרה בהעדר היכולת להביט במה שנשאר מתחת לשכבות של עכירות טלטלו את אושיות היסוד של ישראל כחברה בעלת קוד מוסרי ערכי משותף. סמדר בן אשר מציגה נקודות מבט שונות המעומתות זו עם זו באמצעות עדויות לוחמים ומפקדים, הורי הלוחמים ששברו את השתיקה או שמרו עליה, הדייגים, חברי ועדת החקירה, משפטנים, מומחים ותקשורת. הדילמות המוצגות מאפשרות לפתח שיח חברתי נוקב, העשוי להביא לבנייה משותפת של חברה המעמידה בין ערכיה ערבות הדדית, שוויון וצדק. הספר הוא מסמך המציג כתיבה מחקרית מורכבת, השזורה בנרטיב אישי, כואב, פולח ומעודן.

## מבקשי צדק: בין חברה לכלכלה במקורות היהודיים

חנוך דגן ובנימין פורת (עורכים)

ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. 2016. 660 עמודים

המהפכה שחוללה התורה במזרח הקדום מצאה את ביטויה, בין השאר, בשדה הצדק החברתי, בהציבה אתגר של דאגה כלל חברתית לעתידם של העני והגר, היתום והאלמנה. ממנה פינה וממנה יתד לספרות ההלכתית העשירה שבאה בעקבותיה, הדנה בפנים הרבות של השאלות הכלכליות חברתיות. האסופה **מבקשי צדק** מוקדשת לעיון ביסודות התיאוריה (או התיאוריות) הכלכלית-החברתית ובסוגיות ההלכתיות הנגזרות ממנה, כגון זכויות חברתיות, דיני קניין ומשפט מסחרי. המאמרים הנכללים באסופה, שנכתבו בידי רבנים, הוגים וחוקרים, משפטנים ופילוסופים, היסטוריונים, כלכלנים ופסיכולוגים, מציגים במלוא מורכבותן ובשלל צבעיהן את העמדות החברתיות-הכלכליות החבויות במקורות ההלכה. האסופה מאפשרת לנו להאזין

לקולם הייחודי של המקורות, שאינו כבול מראש לשבלונות מוכרות, אלא אדרבה, מאתגר אותן בצורות חשיבה מקוריות. לאור הגדרתה של ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית", טוב תעשה החברה הישראלית, אם תנסח שורה של חזונות לחברת מופת שיירקמו משזירה של חוטים יהודיים ומודרניים. אחד מחזונות אלה, אולי החשוב שבהם, יכול שיהיה סרטוט דמותה של חברת מופת ישראלית המגשימה חזון יהודי של צדק חברתי. חזון זה עשוי להיות אבן שואבת שתהפוך את הקיום הישראלי מגזרת גורל לחיים של ייעוד. פיתוח תיאוריה (או תיאוריות) של צדק חברתי השאובה מן המקורות היהודיים חשוב לא רק לשם הבנה טובה יותר של העבר היהודי, אלא גם לשם כינונו השלם יותר של העתיד הישראלי.

## הלכה למעשה: חילונו של המרחב הציבורי בישראל

### גיא בן פורת

חיפה: פרדס הוצאה לאור. 2016. 405 עמודים

**ספרו של בן פורת** מציע נקודת מבט חדשה על תהליכי החילון בישראל ועל משמעותם. לכאורה נדמה שכוחה הממסדי של הדת בישראל מבטל כל אפשרות של חילוניות משמעותית; כך גם עצם סירובם של רוב היהודים בישראל, ללא קשר לאורחות חייהם, להגדיר את עצמם חילונים. אולם חילונו של המרחב הציבורי בישראל בשני העשורים האחרונים ניכר לעין בחיי היומיום: עשרות מרכזי קניות הפתוחים בשבת, מאות חנויות המוכרות בשר חזיר, אלפי זוגות הנישאים ללא ברכתה של הרבנות האורתודוקסית ובתי קברות אזרחיים המאפשרים טקסי קבורה חלופיים. שינויים אלה התחוללו במקביל לתהליכים הפוכים של התחזקות דתית, במקביל לכך שמעמדה הפורמלי של הרבנות נותר על כנו, ללא עלייה של ממש במספר היהודים הישראלים המגדירים עצמם חילונים ואף ללא מאבקים חילוניים משמעותיים. אם כן, מה יכול להסביר את השינויים האלה? ומה משמעותם הכוללת? הבנת תהליכי החילון המתחוללים בישראל, על הכוחות המניעים אותם ועל מגבלותיהם, מצריכה לחץ תחילה את הדיון בחילון מההקשרים האידיאולוגיים והפוליטיים שהוא נטוע בהם ולמקם אותו בתהליכים כלכליים, דמוגרפיים ותרבותיים של הגירה וחברת צריכה. פרקי הספר העוסקים בנישואין, בקבורה, במסחר בשבת ובבשר לא כשר

מראים כיצד המאבק האידיאולוגי החילוני בזירה הפוליטית מתחלף בהדרגה בבחירות אישיות, לעתים נטולות אידיאולוגיה וזהות פוליטית, המעצבות את המרחב הציבורי הלכה למעשה. כך, לדוגמה, קניות בשבת או אכילה במסעדות לא כשרות הן בחירות צרכניות או תרבותיות שנוטלים בהן חלק גם אלה שאינם מגדירים עצמם חילונים, ונישואין אזרחיים או קבורה אזרחית יכולים לבטא בחירות אסתטיות-תרבותיות שאינן מחייבות מעורבות פוליטית, ואולי אף מבקשות להימנע ממנה. דרך בחינת ההעדפות והבחירות של יהודים ישראלים, המשמעויות שהם מעניקים להן והשלכותיהן מבקש ספר זה לבחון מחדש באופן ביקורתי את מושג החילון ואת מעמדה של הדת בחברה ובפוליטיקה הישראלית.

## **נערים ונערות בסיכון: פגיעות, חוסן ותמיכה חברתית**

**מלי שחורי-ביטון ומאיר חובב (עורכים)**

ירושלים: הוצאת כרמל. 2015. 335 עמודים

בישראל חיים מאות אלפי נערים ונערות המוגדרים נוער בסיכון בשל התעללות, הזנחה או מעורבות בפלילים. אין מדובר בתופעה שולית, אלא בתופעה שכיחה בקרב קבוצות שונות בחברה הישראלית. זיהוי ואיתור מוקדם של נוער במצבי סיכון והתאמת התערבות טיפולית, המבוססת על המאפיינים הייחודיים לקבוצות האוכלוסייה השונות, הם כורח המציאות. אסופת מאמרים זו, פרי עטם של חוקרים ומטפלים מן השורה הראשונה, כוללת מגוון היבטים עיוניים, מחקרניים ויישומיים. הספר מחזיק 11 פרקים המשקפים צמתים חשובים ורגישים בהתייחסות לנערות ונערים בסיכון ובמצוקה בישראל, והעוסקים בהיבטים שונים של התופעה: מצבי פגיעות של בני נוער בסיכון; תרומת הפיקוח המשפחתי והחברתי למניעת מעורבות במצבי סיכון; גורמי חוסן אישיים, כמו מציאת משמעות לחיים וחשיפה לערכים של חסד ונתינה לאחר; גורמי חוסן חברתיים, כמו רשתות תמיכה משפחתית וחברתית. הספר מציג נושאים שזכו בעבר להתעניינות מועטה: נערות ערביות במצוקה, חלופות מעצר, נוער במעצר בית, התנהגות מינית של נוער בסיכון, נוער בפנימיות ופעילות שירותי המבחן וסמכותם. הוא מציג רעיונות והצעות חדשניים, שיש בהם כדי לסייע בהתוויית דרכי פעולה וטיפוליים, המצטרפים לאינוונטר הקיים.